

Jerzy Nacewski*

ROLA SUROWCÓW W GOSPODARCE I HANDLU ŚWIATOWYM

W ostatnich kilkunastu latach obserwujemy na rynku światowym dość istotne zmiany w handlu surowcami¹ oraz ich roli w gospodarce światowej. O ile kryzysy energetyczne z połowy lat siedemdziesiątych i początku lat osiemdziesiątych wprowadziły nastrój pesymizmu i pojawiły się tak skrajne poglądy jak np.: "koniec ery tanich surowców" czy "koniec ery taniej energii", o tyle obecnie coraz częściej można spotkać się z poglądami przeciwnymi - dostrzega się spadek roli surowców w gospodarce światowej, czego zewnętrznym przejawem jest spadkowa tendencja cen surowców.

Dla gospodarki polskiej nie jest obojętne, jaka będzie rola surowców w handlu światowym, gdyż odgrywają one ciągle bardzo znaczącą rolę w naszej gospodarce i eksporcie, a węgiel kamienny jest w dalszym ciągu naszym podstawowym towarem eksportowym. Ponieważ praktycznie nie mamy wpływu na rozwój gospodarki światowej, pozostaje nam śledzić zmiany, jakie się w niej dokonują, i dostosowywać się do nich.

Celem artykułu jest próba dokonania oceny przemian, jakie dokonują się w gospodarce światowej, mających charakter względnie trwały, a nie koniunkturalny², a które mają istotny wpływ na przyszłość surowców i ich miejsce w gospodarce światowej.

* Dr, adiunkt w Instytucie Handlu Zagranicznego Uł.

¹ Nie będziemy ściśle trzymać się terminu "surowce"; zaliczamy do tej grupy również towary, które w ścisłym tego słowa znaczeniu nimi nie są, ale wykazują znaczne podobieństwa rynkowe jak np. metale kolorowe oraz żywność.

² Często w opracowaniach dotyczących surowców do głosu dochodzi podejście emocjonalne i zjawiska o charakterze koniunkturalnym uważane są za trwałe zmiany strukturalne. Często również sytuację na rynku ropy naftowej przenosi się na inne surowce, co nie jest usprawiedliwione.

Przy ocenie rynku surowców trzeba pamiętać o jego dużej niejednorodności. W opracowaniu tym odrębnie potraktowana zostanie ropa naftowa oraz pozostałe surowce. Wyodrębnienie ropy naftowej do celów analitycznych podyktowane jest szczególną rolą tego surowca jako źródła energii oraz wyjątkową pozycję w handlu światowym, wyznaczoną m. in. przez działalność kartelu OPEC w wyniku ich strategii cenowej i podażowej. Wyodrębnienie ropy naftowej nie oznacza, że pozostałe surowce charakteryzują się dużą jednorodnością. Skromne ramy tego opracowania nie pozwalają jednak na dalsze podziały, zwłaszcza że nie są one tak silnie umotywowane jak w przypadku ropy naftowej.

I. Ogólna charakterystyka rynku surowcowego

W teorii ekonomii można spotkać się z poglądem, że w długim okresie występuje zjawisko pogarszającego się surowcowego *terms of trade*. Oznacza to, że oceny surowców rosną wolniej od cen towarów przemysłowych albo spadają szybciej od cen towarów przemysłowych. W rezultacie zmniejsza się udział surowców w handlu światowym na rzecz towarów przetworzonych. Zjawisko takie da się wytłumaczyć kilkoma przyczynami³. Przede wszystkim istotny wydaje się wpływ postępu technicznego i technologicznego, w rezultacie którego wprowadzane są do produkcji technologie surowcowooszczędne, a także istnieje możliwość stosowania substytutów. W przypadku żywności odwołujemy się do prawa Engla twierdzącego, że w miarę wzrostu dochodu maleje udział wydatków na żywność. Dane statystyczne zawarte w tab. 1 potwierdzają spadek znaczenia surowców w handlu światowym w okresie powojennym mniej więcej do początku lat siedemdziesiątych.

T a b e l a 1

Towarowa struktura eksportu w latach 1955-1970 (w %)

Grupy towarowe	1955	1960	1970
Surowce	50,2	44,5	33,7
w tym paliwa	11,2	10,0	9,4
Towary przemysłowe	49,8	55,5	66,3

² r ó d ł o: "Monthly Bulletin of Statistics",
July 1975.

³ A. K l a w e w pracy: Światowy handel surowcami i żywnością, Warszawa 1973, wymienia cztery przyczyny spadku popytu na artykuły

Jednak po wprowadzeniu w życie przez OPEC podwyżek cen ropy naftowej na początku lat siedemdziesiątych sytuacja uległa dość zasadniczej zmianie. Znacznie wzrósł udział surowców w globalnych obrotach handlu światowego. Z danych zawartych w tab. 2 wynika, że głównie wzrósł udział ropy naftowej, a sytuacja pozostałych surowców nie uległa zasadniczej poprawie. Powstaje pytanie, czy nastąpiło trwałe odwrócenie tendencji? Czy mamy do czynienia z trwałą poprawą surowcowego *t e r m s o f t r a d e*? Na tak postawione pytania spróbujemy odpowiedzieć w dalszej części artykułu.

T a b e l a 2

Towarowa struktura eksportu w latach 1972-1982 (w %)

Grupy towarowe	1972	1974	1975	1977	1979	1982
Surowce	32,6	40,7	38,9	38,5	38,3	39,4
w tym paliwa	10,0	20,6	19,3	19,7	20,4	23,3
w tym OPEC	6,3	14,3	12,3	12,7	12,4	11,5
Towary przemysłowe	67,4	59,3	61,1	61,5	61,7	60,6

Ź r ó d ł o: "Monthly Bulletin of Statistics", różne roczniki.

Gdyby chcieć najkrócej scharakteryzować rynek surowców, należałoby powiedzieć, że jest to tzw. rynek niedoskonały. Konkurencja na tym rynku została znacznie ograniczona ze względu na postępujący proces monopolizacji rynku⁴. Na wolnym rynku zawieranych jest niewiele transakcji, mniej więcej od 5 do 15% w zależności od danego surowca. Znakomita większość transakcji to wieloletnie kontrakty zawierane w ramach międzynarodowych przedsiębiorstw, umowy z kartelami surowcowymi czy też umowy międzyrządowe. Rynek surowcowy staje się więc rynkiem coraz bardziej zamkniętym. Ale przede wszystkim jest to rynek coraz bardziej zmonopolizowany.

II. Tendencje w gospodarce światowej

Interesować nas będą te tendencje, które mają istotny wpływ na sytuację surowcową. A skoro tak, to głównie interesować nas będą surowcowo-rolne: 1) zmiana struktury konsumpcji i jej wpływ na kształtowanie się popytu na żywność; 2) zmiany techniki i technologii, przyczyniające się do oszczędniejszego zużywania surowców; 3) substytucja surowców; 4) stosowanie środków polityki gospodarczej.

⁴ Patrz na ten temat: I. D o b o z i, Problem surowcowy we współczesnych stosunkach międzynarodowych, "Sprawy Międzynarodowe" 1979, nr 7-8.

przemiany w najbardziej rozwiniętych krajach świata pod względem gospodarczym. Przede wszystkim zaobserwować można spadek znaczenia przemysłu w tworzeniu dochodu narodowego na rzecz usług⁵. Najbardziej zaawansowany proces tego typu zmian występuje w gospodarce USA, gdzie produkcja przemysłowa nie jest już głównym twórcą dochodu narodowego. Funkcję tę przejęły usługi. Uważa się, że USA są najbardziej zaawansowane na drodze do przejścia do tzw. ery poprzemysłowej. Przemiany dokonują się także w ramach samej produkcji przemysłowej. Polegają one na spadku znaczenia przemysłów wydobywczych na rzecz przemysłów przetwórczych (np. proces zamykania kopalń węgla kamiennego w Wielkiej Brytanii ze względu na ich deficytowość). Pojawia się również zjawisko tzw. przemysłów schyłkowych⁶, jak np.: przemysłu lekkiego, stalowego, częściowo maszynowego, które ulegają stopniowej likwidacji i przenosi się je do krajów rozwijających się. Na tym tle mamy do czynienia z krajami nowo uprzemysłowionymi, takimi jak: Taiwan, Hongkong, Korea Południowa itp.

Z drugiej strony intensywnie rozwija się postęp naukowo-techniczny, który prowadzi do rozwoju nowoczesnych gałęzi przemysłu, takich jak: elektroniczny, informatyczny, chemiczny itp. Postępuje proces automatyzacji produkcji i miniaturyzacji urządzeń.

Przedstawione tendencje posiadają wspólną cechę. Przyczyniają się one do relatywnego spadku popytu na surowce i na energię.

Odmienne przedstawia się natomiast sytuacja w krajach rozwijających się, zwłaszcza tych, które nie posiadają własnej ropy naftowej. Kraje te już dzisiaj przejmują tradycyjne przemysły, których funkcjonowanie oparte jest na surowcach. Mamy więc do czynienia z dwoma przeciwstawnymi tendencjami, z których pierwsza jest zdecydowanie silniejsza.

⁵ Na temat roli usług w wysoko rozwiniętych państwach kapitalistycznych patrz: C. N i e w a d z i, Sektor usług w kapitalizmie, Warszawa 1982; Sfera usług w SSZA: nowe jawnienia i strukturalne sdownia, Moskwa 1985.

⁶ Na temat przemysłów schyłkowych i krajów nowo uprzemysłowionych patrz np.: T. K o ł o d z i e j, Przemieszczanie mocy produkcyjnych do tzw. nowo uprzemysłowionych krajów rozwijających się, "Kapitalizm" 1980, nr 1; S. B a l b i n, Nowo uprzemysłowione kraje "trzeciego świata", "Sprawy Międzynarodowe" 1982, nr 8-9.

III. Działalność OPEC i jej skutki

Organizacja państw-eksporterów ropy naftowej istnieje od 1960 r.⁷ Jej cele strategiczne można by przedstawić w skrócie jak następuje⁸. Długookresowym celem gospodarowania państw naftowych jest przyspieszony, suwerenny ekonomicznie i politycznie wzrost gospodarczy. Służyć ma temu celowi eksport ropy naftowej, który ma zapewniać w optymalnej wysokości dochody dewizowe niezbędne dla założonego tempa wzrostu gospodarczego przy pomocy odpowiedniej strategii cenowej. Strategia cenowa ma z jednej strony zapewniać utrzymywanie się korzystnych cenowych *t e r m s o f t r a d e* ropy naftowej w stosunku do towarów importowych, a z drugiej strony ma zapewniać ochronę zasobów naftowych jako podstawowego źródła finansowania wzrostu gospodarczego. Tak więc strategia ta wymaga umiejętnego manipulowania poziomem ceny ropy naftowej i wielkością jej wydobycia. Trzeba jednak pamiętać, że wśród państw członkowskich OPEC nie ma zgodności co do poziomu cen i wielkości kontyngentów wydobywczych, ze względu na bardzo dużą rozpiętość poziomów gospodarczych i poziom stopy życiowej oraz liczbę ludności.

Tak nakreślona strategia mogła być realizowana dopiero po 13 latach istnienia OPEC, a więc dopiero, gdy ogólna sytuacja gospodarcza spowodowała stosunkowo duże uzależnienia państw wysoko rozwiniętych gospodarczo od importu ropy naftowej. Dodatkowo zaważyły względy natury politycznej w postaci konfliktu izraelsko-arabskiego.

Państwa OPEC kilkakrotnie podnosiły cenę ropy naftowej oraz obniżały poziom wydobycia. Strategia naftowa przez ponad 10 lat przynosiła krajom OPEC znaczne korzyści. Przede wszystkim znacznej poprawie uległo surowcowe i naftowe *t e r m s o f t r a d e*, a co z tym się wiąże i było celem strategii, wzrosły znacznie wpływy dewizowe. Okazało się zresztą, że olbrzymie nadwyżki dewizowe

⁷ Organizacja OPEC liczy 13 członków, państw o bardzo różnym poziomie rozwoju gospodarczego, liczbie ludności i ustrojach politycznych. Członkami są: Arabia Saudyjska, Algieria, Ekwador, Gabor, Indonezja, Irak, Iran, Katar, Kuwejt, Libia, Nigeria, Wenezuela, ZEA.

⁸ Patrz na ten temat T. R y n a r z e w s k i, Strategie przystosowawcze wysoko rozwiniętych krajów-importerów ropy naftowej, "Handel Zagraniczny" 1982, nr 4.

T a b e l a 3

Ceny ropy naftowej lekkiej Arabia Saudyjska w latach 1976-1984
(w dol. za baryłkę)

Data	Cena	Data	Cena
Czerwiec 1976	12,38	Styczeń 1980	26,00
Styczeń 1977	12,09	Kwiecień 1980	28,00
Lipiec 1977	12,70	Czerwiec 1980	30,00
Styczeń 1979	13,34	Listopad 1980	32,00
Kwiecień 1979	14,45	Październik 1981	34,00
Lipiec 1979	18,00	Marzec 1983	29,00
Listopad 1979	24,00		

Ź r ó d ł o: Jak w tab. 2.

na ogół nie mogły być w pełni zagospodarowane w krajach naftowych, tak więc pojawiła się konieczność inwestycji zagranicznych i to oczywiście głównie w państwach kapitalistycznych wysoko rozwiniętych. W roku 1974 wpływy krajów OPEC z tytułu eksportu ropy naftowej wynosiły ponad 117 mld dol., z czego ponad 50 mld dol. przeznaczono na inwestycje głównie w krajach zachodnich. Dla porównania, w roku 1972 wpływy dewizowe krajów OPEC wyniosły niewiele ponad 14 mld dol.⁹ Dosyć radykalnie zmienił się udział surowców, a zwłaszcza ropy naftowej w handlu światowym. W okresie powojennym nie było drugiego, takiego przypadku tak gwałtownej zmiany struktury towarowej handlu międzynarodowego.

Nie bez znaczenia był również efekt psychologiczny, polegający na panice w pierwszym okresie po wprowadzeniu podwyżek cen ropy naftowej, a następnie na obawie o brak ciągłości dostaw ropy i groźbie wyczerpywania się zasobów surowcowych. Obawiano się również potęgi finansowej państw naftowych i groźby wykupienia przez nie wielkich firm zachodnich. Państwa zrzeszone w OPEC stały się synonimem sukcesu i uważano, że są one doskonałym wzorcem do naśladowania przez producentów pozostałych surowców.

Polityka państw naftowych zmieniła sytuację na rynku surowców. Zwiększył się stopień niestabilności tego rynku, pojawiły się za-

⁹ "IMF Economic Outlook" 1983; "Rynki Zagraniczne" 1974, nr 18.

kłócenia zwłaszcza po stronie podaży. Stan taki I. Dobozi¹⁰ tłumaczy osłabieniem systemu zaopatrzenia opartego na międzynarodowych korporacjach rozwiniętych krajów kapitalistycznych, w wyniku dążeń państw rozwijających się do upaństwowienia rodzimych przemysłów wydobywczych oraz braku nowych mechanizmów współpracy między krajami rozwiniętymi i rozwijającymi się, które charakteryzowałyby się stabilnością. Inną przyczyną to powstawanie karteli surowcowych w krajach rozwijających się, regulujących zarówno poziom cen, jak i wielkość podaży. Nie bez znaczenia jest czynnik polityczny - próba wykorzystywania surowców jako nacisku politycznego.

Zakłócenia występują również po stronie popytu, choć przyczyny są inne. Jak już wcześniej wspomnieliśmy, w związku z wysokim tempem wzrostu gospodarczego znacznie wzrósł popyt na surowce, a zwłaszcza na ropę naftową. Synchronizacja cykli koniunkturalnych na początku lat siedemdziesiątych w głównych państwach kapitalistycznych spowodowała skumulowany wzrost popytu na surowce. Wreszcie czynnikiem destabilizującym były zaburzenia na rynku walutowym (załamanie się systemu stałych kursów walutowych w ramach porozumień z Bretton Woods).

Charakterystyczną cechą jest przesuwanie się kartelizacji z poziomu przedsiębiorstwa na poziom rządowy. W skład tych karteli wchodziły rządy państw importujących, które decydują o poziomie ceny. Ale w praktyce sukcesami może poszczycić się tylko kartel naftowy państw OPEC. O sukcesie tym przesądziła szczególna sytuacja ropy naftowej, surowca energetycznego cieszącego się dużym popytem.

Ważniejsza jest jednak inna rynkowa cecha ropy naftowej, a mianowicie niska cenowa elastyczność popytu, brak doskonałego substytutu, wysoki stopień monopolizacji po stronie podaży, duże uzależnienie konsumentów ropy od importu, niskie koszty transportu itp. Istotną rolę odegrała względna jednomysłność państw członkowskich OPEC, przynajmniej w początkowym okresie realizowania strategii, do czego w znacznym stopniu przyczyniła się rola, jaką pełni w tej organizacji Arabia Saudyjska.

Okazało się jednocześnie, że inne surowce nie mogą poszczycić się posiadaniem większości wymienionych cech i w związku z tym próby kartelizacji rynków pozostałych surowców nie powiodły się.

Wysoka cena ropy naftowej przyczyniła się do powiększenia

¹⁰ Na podstawie: D o b o z i, Problem surowcowy...

zasobów¹¹ tego surowca. Opłacalne bowiem stało się eksploatawanie złóż ropy, których warunki naturalne są znacznie gorsze niż w Zatoce Perskiej i wymagają dużych nakładów kapitałowych. Przykładem może być wydobywanie ropy naftowej z dna Morza Północnego (ropa bardzo wysokiej jakości) czy też eksploatacja złóż na Alasce.

Najważniejsze konsekwencje strategii naftowej polegają na wystąpieniu zjawiska inflacyjnego wzrostu cen i zwolnieniu tempa wzrostu gospodarczego. Ubocznym skutkiem tych procesów był również spadek popytu na surowce. I tak np. w latach 1973-1980 spadek tempa wzrostu gospodarczego z 5,37 do 1,69% spowodował spadek zapotrzebowania na surowce z 5,57 do 1,79%¹². Kraje konsumenckie podjęły również wiele decyzji, mających na celu z jednej strony przystosowanie się do nowej sytuacji, a z drugiej strony zabezpieczenie się na przyszłość przed powtórzeniem się takich sytuacji.

IV. Reakcje przystosowawcze i obronne państw konsumenckich

Wysoko rozwinięte państwa kapitalistyczne, które są głównymi konsumentami surowców, w okresie powojennym przyzwyczajone były do tanich surowców i ich dostępności. Działo się tak przynajmniej z dwóch powodów. Eksporterami surowców były głównie państwa rozwijające się, które często posiadały monokulturowy charakter swojego eksportu. Natomiast zaopatrzeniem w surowce zajmowały się przedsiębiorstwa wysoko rozwiniętych państw, które tworzyły sytuację monopolistyczną po stronie popytu (monopson). Rezultatem było заниżanie cen surowców w imporcie. Taniość i dostępność wykształciły określony model konsumpcji surowców i energii, traktując je niemal jak dobra wolne. Przejęcie inicjatywy przez państwa rozwijające się zmieniło sytuację i postawiło państwa zachodnie przed koniecznością zrewidowania swojej polityki surowcowej i podjęcia reakcji obronnych, a nawet wypracowania strategii surowcowej dla długiego

¹¹ Zasoby są kategorią ekonomiczną, a nie fizyczną. Pod pojęciem tym rozumiemy wielkość złóż, które przy danym poziomie techniki i technologii opłaca się eksploatować. Tak więc wzrost ceny danego surowca może przyczyniać się do zwiększania zasobów tak samo jak postęp naukowo-techniczny, który umożliwia eksploatację złóż, które dotychczas nie było opłacalne.

¹² Na podstawie: J. D e m b o w s k i, Problemy surowcowe świata, "Gospodarka Planowa" 1984, nr 11.

okresu. Niejako naturalną reakcją obronną było zwolnienie tempa wzrostu gospodarczego, a tym samym zmniejszenia popytu na surowce i energię.

Wspomniane na wstępie artykułu przemiany strukturalne, jakie dokonują się w państwach najbardziej rozwiniętych, przyczyniają się do mniejszego zużycia surowców. Rozwój nowoczesnych gałęzi przemysłu o dużym nasyceniu myślą naukowo-techniczną działa w kierunku uniezależnienia się tych gospodarek od zależności surowcowej. Są to jednak działania długookresowe, które, jak można domniemywać, w wyniku kryzysu energetycznego zostały zintensyfikowane. Można przyjąć, że strategia naftowa państw OPEC stała się katalizatorem przemian strukturalnych gospodarek państw konsumenckich. Presja rynku ropy naftowej spowodowała nasilenie się procesów innowacyjnych, które w przyszłości doprowadzą zapewne do powstania nowych źródeł zaopatrzenia w energię.

Dla krótszego okresu najistotniejsze rozwiązania polegają na oszczędniejszym zużywaniu surowców potrzebnych do wytworzenia jednostki dochodu narodowego. Osiągnięto to poprzez rozwój technologii surowcowooszczędnych, miniaturyzację wyrobów i substytucję surowców naturalnych przez syntetyczne. Dla przykładu od początku lat siedemdziesiątych w USA zmniejszono zużycie materiałów podstawowych do wytworzenia jednostki produktu narodowego brutto o $1/3$ ¹³.

I. Rynarzewski¹⁴ wyróżnia wśród strategii przystosowawczych oprócz strategii oszczędnościowej – handlową. Pierwsza zmierza do zmniejszenia zużycia energii w procesie wzrostu gospodarczego, druga do zapewnienia ciągłości dostaw. Na strategię handlową składają się cztery kierunki działań: 1) zawieranie wieloletnich umów na dostawy surowców z krajami-producentami, 2) wykorzystywanie nadwyżek płatniczych krajów naftowych do finansowania zakupów tej ropy, 3) zapewnienie bezpośredniego udziału krajów konsumenckich w eksploatacji surowców krajów naftowych, 4) wywieranie nacisku polityczno-militarnego na kraje naftowe¹⁵.

Można do tych rozwiązań dodać jeszcze manewr strukturą geogra-

¹³ Na podstawie: J. D e d o, L. G w i a ź d z i ŋ s k a, J. M o ś c i c k i, Spodziewane tendencje popytu i cen na światowym rynku surowcowym w latach 1985-1986, "Gospodarka Planowa" 1985, nr 7-8.

¹⁴ R y n a r z e w s k i, Strategie przystosowawcze...

¹⁵ Trudno pkt 4 wymienionych kierunków zaliczyć do strategii handlowej.

ficzną importu zmniejszającą uzależnienie od pewnych rynków jak też wysiłki zmierzające do stworzenia dużych zapasów surowców. J. Dembowski uważa, że możliwości substytucji ropy naftowej przez inne surowce są bardzo ograniczone¹⁶. Przynajmniej w tym wieku nie ma szans na produkcję paliw syntetycznych z węgla czy łupków bitumicznych. Gdyby takie technologie pojawiły się na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, to okres ich wdrażania musi trwać od 10 do 12 lat, a po drugie, zamierzenia produkcji takich paliw wymagają, aby wysokie ceny ropy naftowej utrzymywały się w długim okresie. Natomiast istotny wpływ na zahamowanie dalszych podwyżek cen ropy naftowej mieć będzie ograniczenie jej konsumpcji.

Trzeba przyznać, że państwa wysoko rozwinięte gospodarczo potrafiły przystosować się do nowej sytuacji i w poważnym stopniu uniezależnić się od dostaw ropy naftowej i innych surowców. Postawa taka miała oczywiście wpływ na strategię naftową państw OPEC, doprowadzając w końcu do pierwszych obniżek cen ropy naftowej w 1982 r. Powstaje pytanie, czy było to zjawisko incydentalne, czy też mamy do czynienia z załamaniem się strategii OPEC-owskiej i powrót do sytuacji "normalnej".

V. Załamanie się strategii naftowej państw OPEC

Wspominiana obniżka cen ropy naftowej została wymuszona przez postawę konsumentów, którzy znacznie obniżyli zużycie surowców. Proces okazał się dość trwały i spowodował dalsze obniżki cen ropy naftowej na wolnym rynku. Na początku 1985 r. ceny wolnorynkowe ropy naftowej oscylują w granicach 15-17 dol. za baryłkę, a więc znacznie poniżej aktualnej ceny informacyjnej OPEC - 28 dol. Świadczy to o wyraźnej przewadze podaży ropy naftowej nad popytem.

Strategia stosowana przez kraje OPEC miała pewną słabą stronę, polegającą na tym, że warunkiem koniecznym utrzymywania wysokich cen ropy naftowej było obniżanie wielkości jej wydobycia. Tym samym OPEC zmniejszało swój udział w światowym eksporcie ropy naftowej na rzecz państw naftowych, nie należących do tego ugrupowania. Jednocześnie państwa nieczłonkowskie na ogół prowadziły poli-

¹⁶ D e m b o w s k i, Problemy surowcowe...

tykę dostosowywania swoich cen do cen OPEC-owskich, a więc uzyskiwały z tego tytułu dosyć znaczną rentę, nie ponosząc kosztów tego przedsięwzięcia. Wspomniane wysiłki oszczędnościowe w krajach konsumenckich, postęp techniczny i znaczne zapasy spowodowały odwracanie się pomyślniej sytuacji dla krajów OPEC. Okoliczności, które na początku realizowania strategii były atutem - wysoki udział w handlu światowym ropą - przestały nim być. O ile w roku 1973 udział OPEC w handlu ropą stanowił ponad 75%, to w roku 1983 spadł do 35,9%.

T a b e l a 4

Światowy popyt na ropę naftową i dostawy tego surowca
z krajów OPEC i innych krajów w latach 1973-1983
(w mln baryłek dziennie)

Rok	Popyt na ropę naftową w skali całego świata	Dostawy z krajów OPEC	%	Dostawy z pozostałych krajów	%
1973	41	31	75,6	17	24,4
1974	46,5	30	64,5	16,5	35,5
1975	43	28	65,1	15	34,9
1976	44	30	65,2	14	34,8
1977	50	33	66	17	34
1978	48,5	29,5	60,8	19	39,2
1979	51	30,5	59,8	20,5	40,2
1980	46	27,5	59,8	21,5	40,2
1981	46	23,5	51	22,5	49
1982	41	18	43,9	23	56,1
1983 ^a	39	14	35,9	26	64,1

^a Tylko I półrocze.

Źródło: Obliczenia własne oraz: M. A. D a b b a g h, OPEC: Oil Prices Revenues and their Sillover Effect, "OPEC Bulletin" 1984, No 2, s. 18, za: A. G w i a z d a, Dekoniunktura naftowa i niektóre jej skutki, "Gospodarka Planowa" 1985, nr 3, s. 231.

Największe wpływy dewizowe z tytułu eksportu ropy naftowej uzyskały państwa OPEC w roku 1980 - 297,2 mld dol., lecz od tej pory wpływy te zaczęły wykazywać tendencję spadkową i w roku 1982 wynosiły już tylko 210,7 mld dol.¹⁷ Niektóre państwa naftowe stały się

¹⁷ A. G w i a z d a, Dekoniunktura naftowa i niektóre jej skutki, "Gospodarka Planowa" 1985, nr 3.

dłużnikami, a Meksyk wprawdzie nie należący do OPEC jest zadłużony na ponad 100 mld dol. Charakterystyczne, że najtrudniejsza okazała się sytuacja dla krajów największych, takich jak: Indonezja, Nigeria czy Iran¹⁸. Ale z drugiej strony w takim państwie jak Kuwejt okazało się, że od roku 1982 wpływy z tytułu inwestycji zagranicznych były większe od wpływów z tytułu eksportu ropy naftowej.

VI. Ceny surowców

Na podstawie dotychczasowych wywodów można domniemywać, że sytuacja na rynku surowców nienaftowych jest znacznie gorsza, ze względu na ich cechy. I tak jest w rzeczywistości. Jeśli spojrzymy na ten rynek od strony kształtowania się cen, to okaże się, że indeksy cenowe surowców nienaftowych i metali kolorowych kształtują się znacznie gorzej od tych dotyczących ropy naftowej. Świadczą o tym dane zawarte w tab. 5.

T a b e l a 5

Indeksy cen surowców i metali kolorowych w eksporcie
(1975 = 100)

Grupa towarowa	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Surowce	117	119	154	226	235	222	203
Żywność	120	121	136	159	141	125	123
Rolne nieżywnościowe	124	132	159	167	154	136	145
Surowce mineralne	114	115	161	271	299	287	255
Paliwa	116	117	165	282	310	298	264
Metale nieżelazne	117	126	167	186	163	142	144
Surowce bez ropy	118	121	138	157	146	132	132
Surowce mineralne bez ropy naftowej	101	100	108	134	149	151	141

Ź r ó d ł o: "Monthly Bulletin of Statistics" 1985, vol. XXXIX, No 2, s. 202-204.

Najgorzej przedstawia się sytuacja na rynku towarów żywnościowych, stosunkowo najlepiej poza ropą naftową wygląda sytuacja metali kolorowych.

Jeśli spojrzymy na ceny realne wybranych pozycji surowcowych,

¹⁸ W Iranie m. in. ze względu na wojnę prowadzoną z Irakiem.

to stwierdzimy, że po boomie surowcowym z roku 1975 obserwujemy spadkową tendencję cen większości surowców. Co gorsze, surowce, które są przedmiotem polskiego eksportu, wykazują bardzo niekorzystne tendencje cenowe (węgiel kamienny, miedź, cukier). Świadczą o tym dane zawarte w tab. 6.

T a b e l a 6

Kształtowanie się cen realnych wybranych surowców
w latach siedemdziesiątych
(ceny w dol. z 1977 r. za 1 t)

Surowiec	1970	1972	1974	1976	1978	1980
Ropa naftowa	29,2	30,3	106,6	93,2	82,1	142,8
Węgiel	29,2	29,0	38,7	40,8	34,2	35,6
Ruda żelaza	34,5	24,6	24,1	23,6	16,7	18,4
Ruda manganu	123,6	120,5	142,3	156,4	123,3	105
Miedź	3 211	2 032	2 606	1 511	1 179	1 598
Aluminium	1 439	1 104	952	1 055	1 009	1 070
Cyna	8 360	7 150	10 380	8 180	11 140	10 640
Pszenica	145,7	138,2	268,3	161,5	116,2	146,0
Cukier	184	304	828	275	148	200

Źródło: Elementy polityki surowcowej w świecie, Warszawa 1983, s. 17.

Sytuacja ta wydaje się być dosyć trwałą cechą, o czym może świadczyć fakt, że tempo wzrostu zasobów jest znacznie wyższe od tempa wzrostu zapotrzebowania na surowce. W związku z tym żywotność zasobów, zdaniem J. Dembowskiego¹⁹, nie tylko wykazuje tendencje do wzrostu, ale nawet przekracza z punktu widzenia ekonomicznego poziom optymalny, który określa się dla węglowodanów płynnych i gazowych na ok. 15 lat, a dla metali na ok. 30 lat.

VII. Wnioski

Tendencja, która pojawiła się w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo, do odchodzenia od przemysłów wydobywczych oraz do likwidacji przemysłów tradycyjnych na rzecz przemysłów nowoczesnych wydaje się być trwałą. Osiągnięcia postępu technicznego i technologicznego w zakresie oszczędniejszego zużywania surowców wydają

¹⁹ Dembowski, Problemy surowcowe...

się także nieodwracalne, a nawet należy spodziewać się dalszych korzystnych zmian w zakresie konsumpcji surowców. Wobec tego wydaje się uprawomocniony wniosek o rozluźnieniu związków między rozwojem gospodarczym krajów wysoko rozwiniętych gospodarczo a popytem na surowce. Nie należy przy tym zapominać, że kraje te konsumowały znakomitą większość surowców oferowanych przez kraje rozwijające się. Skoro tak, to również uprawomocniony wydaje się wniosek o powrocie do spadkowej tendencji surowcowego *t e r m s o f t r a d e*.

Zupełnie inna sytuacja występować będzie w krajach rozwijających się, które będą przejmować tradycyjne przemysły i rozwijać je u siebie. Z ich strony należy więc oczekiwać zwiększonego popytu na surowce i energię. Trudno natomiast określić, jaka będzie skala tego zjawiska, wydaje się jednak, że znacznie silniejszy wpływ na sytuację surowcową wywrą zmiany, jakie dokonują się w krajach najbardziej rozwiniętych.

Sytuacja na rynku ropy naftowej prawdopodobnie ulegnie dalszemu pogorszeniu, chociaż ropa naftowa będzie w dalszym ciągu odgrywać specyficzną rolę na rynku surowcowym²⁰.

Oceniając strategię naftową krajów OPEC można stwierdzić, że nie udało się tym krajom zrealizować długookresowych celów, chociaż odniosły one znaczne korzyści średniookresowe i zapewniły sobie znaczne środki dewizowe na rozwój swoich gospodarek. Inna sprawa, że znaczna część tych środków została zmarnotrawiona albo przeznaczona na cele zbrojeniowe. W każdym bądź razie broń naftowa nie sprawdziła się w długim okresie, a co więcej stała się katalizatorem przemian w gospodarkach wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych.

Można się zastanawiać, czy niskie ceny ropy naftowej mogą odwrócić pewne procesy, które już zostały zapoczątkowane, a nawet są daleko zaawansowane. Wydaje się to bardzo mało prawdopodobne, ponieważ kraje importujące ropę naftową wyciągnęły prawidłowe wnioski z dwóch kryzysów energetycznych.

Przemiany, które dokonują się na rynku światowym i w gospodarce

²⁰ Odmienne zdania jest J. D a n i e l e w s k i, który uważa, że po przejściowym okresie spadku cen ropy naftowej nastąpi ich wzrost, a będzie to spowodowane tym razem wzrostem kosztów wydobycia ropy naftowej w wyniku pogarszania się warunków geologicznych - Ile kosztuje tona ropy?, "Życie Gospodarcze" 1986, nr 1.

światowej, nie wydają się być korzystne dla gospodarki polskiej przynajmniej w perspektywie krótko- i średniookresowej. Co więcej, nasze możliwości oddziaływania na te przemiany są znikome albo żadne. Pozostaje tylko wyciągać prawidłowe wnioski z tych przemian i dostosowywać naszą gospodarkę do wymogów stawianych jej przez otoczenie.

Mamy silnie rozwinięty przemysł ciężki oraz przemysł wydobywczy, a więc te przemysły, które systematycznie tracą na znaczeniu. Struktura naszego eksportu na rynki krajów kapitalistycznych jest również wysoce niekorzystna. Przeważają w niej surowce oraz towary tzw. przemysłów schyłkowych. Co więcej, również niekorzystna jest struktura eksportu surowcowego. Pogarszają się również warunki geologiczne sektora wydobywczego, nie mówiąc o problemach ochrony środowiska. Należy się więc liczyć w najbliższej przyszłości z pogarszaniem się *t e r m s o f t r a d e* polskiego handlu zagranicznego.

Znacznie więcej optymizmu można wykazywać w długim okresie. Wymagać to jednak będzie daleko idącej restrukturalizacji naszej gospodarki zbieżnej z przemianami, dokonującymi się w gospodarce światowej, przeznaczania większej części dochodu narodowego na rozwój przemysłów naukochłonnych oraz na rozwój samej nauki.

Jerzy Nacewski

ROLE OF RAW MATERIALS IN THE WORLD ECONOMY AND TRADE

The article presents an attempt at answering a question whether changes generated by the so-called "energy crisis" and consisting in a substantial rise in prices of raw materials, and especially crude oil prices are permanent or temporary. The situation in the field of raw materials has been analyzed against the background of the world economy. The author has also assessed the strategy of the OPEC cartel involving reduction of crude oil production and increasing its prices stating that it provided temporary benefits for the oil producing countries but, simultaneously, it released a whole range of adaptative responses including economical consumption of fuels and raw materials, as well as a search for new technologies aimed at savings of raw materials and energy. The OPEC strategy became a catalyst accelerating structural transformations, especially in the highly developed countries. These transformations encompass an enhanced role of modern manufacturing industries at the cost of extractive industries. Accordingly, we shall be dealing with declining significance of raw materials in the world economy.